

«Вишукані вороги святості»: єресі та сучасність

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

26 ГРУДНЯ 2018

2018 року з Ватикану пролунали однозначні й системні тези про не помітні на перший погляд, але важливі ризики, на які необхідно звернути увагу католицьким теологам, душпастирям, катехитам і вірянам – «нові єресі». Щоправда, рік проминув – а адресати так і не відреагували: ані так звані «церковні ліберали», яких мав би здивувати радикальний теологічний діагноз із Вічного міста, ані ті, хто називає себе «католицькими консерваторами», яких мало б потішити формулювання, що наче походить із часів Тридентського собору. Тиша.

Фото: Lawrence Lew OP

П'ятдесят років тому, 1968 року, побачила світ майже легендарна книжка професора теології Йозефа Рацінгера «Вступ до християнства». Одна з важливих тез праці стосується саме ересей – і якщо уважно до неї прислухатися, можна помітити її відлуння і в цьогорічних текстах Святого Престолу.

Обговорюючи історію догмату про Святу Трійцю, Йозеф Рацінгер зауважує: «Нинішні підручники теології зображають її цвинтарем ересей, прапори яких богослов'я ще й досі демонструє як переможні трофеї виграних битв. Однак такий погляд на справу хибний, бо всі ті підходи, які у тривалій боротьбі були відкинуті як глухі кути та, отже, як ересі, – це не просто надгробні пам'ятники марних людських шукань, споглядаючи які, можна переконатися, як часто людська думка зазнає краху. Кожна ересь – це [...] не так надгробок, як будівельний елемент».

І вкрай важлива думка Йозефа Рацінгера про те, що помилково було б вважати, буцімто від слова «ересь» тхне архаїкою. Справді, стежачи за суспільними процесами останніх десятиліть, можна помітити цікаву тенденцію. Дуальні моделі розвитку, ідеологічне розділення й розведення по різні боки барикад матеріального й духовного, уповання на земних лідерів і

визначальна роль особистих інтересів і прагнень людини – усе це змушує згадувати про щось зі сфери церковної історії, яка, на перший погляд, напряду не пов'язана з об'єктом спостереження. На думку спадають чи маніхейство, чи альбігойська єресь.

На початку 2018 року було оприлюднено лист Конгрегації віровчення «Placuit Deo» («До вподоби було Богу») про деякі аспекти християнського спасіння; трохи згодом вийшло Апостольське повчання Папи Франциска «Gaudete et exultate» («Радійте й веселіться») про святість у сучасному світі. І ці два документи нагадали Церкві, що єресі, начебто такі архаїчні та примарні, нікуди не зникли, вони й сьогодні функціонують, ширяться й розвиваються. І Церква має врахувати це, вибудовуючи лінію захисту вірних від можливих помилок.

Дебют Ладарії Феррера

У Кодексі канонічного права про єресі йдеться у книзі III, присвяченій учительському уряду (*munus docendi*) Церкви. Єресь – це наполегливе заперечення охрещеним певної істини католицької віри або ж настійливі сумніви в ній (кан. 751 ККП-1983). Ця проблема – сфера відповідальності Конгрегації віровчення. І не випадково першим слово взяв новий (з 1 липня 2017) префект цієї конгрегації – іспанець Луїс Ладарія Феррер SJ. Оpubлікований 22 лютого 2018 року лист «Placuit Deo» став його дебютом у ролі префекта Конгрегації віровчення – і дебютом вдалим. Це теологічно цілісний і послідовний текст, який має прикладне значення для повсякденної душпастирської діяльності.

Лист розпочинається цитатою з Догматичної конституції II Ватиканського собору про Боже Одкровення «Dei Verbum»; цей початок одразу вказує на те, що префект вважає суттєвим для проблеми спасіння в сучасному світі: «До вподоби було Богові в Його доброті й мудрості об'явити Себе Самого і явити Таїнство Своєї волі (пор. Еф. 1, 9), завдяки чому люди через Христа – Слово, що стало Тілом, – мають у Святому Дусі доступ до Отця і стають учасниками Божої природи (пор. Еф. 2, 18; 2 Пт. 1, 4). [...] Найглибша правда про Бога і про спасіння людини завдяки цьому Об'явленню прояснюється для нас у Христі, Який є водночас і посередником, і повнотою всього Об'явлення» («Dei Verbum», 2). Далі зауважено, що вчення про спасіння у Христі вимагає постійного поглиблення, адже окремі аспекти християнського спасіння сьогодні може бути складно зрозуміти через культурні зміни, зокрема атомізацію й автономізацію особи – прагнення «бачити людину як таку, чия самореалізація залежить лише від її власних зусиль» («Placuit Deo», 2). За такого підходу Христос стає більше взірцем для натхнення, ніж Тим, Хто автентично залучає людину до нового життя. Паралельно ж формується концепція «суто внутрішнього спасіння, якій, може, і властиве сильне особисте

переконання чи відчуття єдності з Богом, але бракує визнання потреби зцілити й відновити взаємини з іншими та з сотвореним світом» (2) – сенс утілення Слова, Яке прийшло в цей світ, щоб спасти його, залишається на маргінесі.

Єресі – це не лише проблема у сфері теоретичних богословських формулювань. Єресі – це ще й похибки у світоглядних концепціях та у стосунках з людьми, спільнотами, суспільством і буттям загалом.

Покликаючись на Папу Франциска, документ проводить паралель між сучасними відхиленнями у сприйнятті Божого плану спасіння й місця Втіленого Слова в ньому та двома стародавніми ересями: пелагіанством і гностицизмом. Їх названо повсякчасними загрозами, які народжуються з нерозуміння біблійної віри. По суті, сучасні відхилення й неналежні тлумачення істин віри – це рецидиви стародавніх ересей. Одне з таких відхилень у документі отримало назву неопелагіанства, «яке бачить у людині радикально автономну особистість, спроможну на самостійне спасіння, не усвідомлюючи, що вона у глибині буття залежить від Бога й інших» (3), а друге – неогностицизму, який орієнтований суто на внутрішнє спасіння й «полягає в тому, щоб піднятися “розумом понад тілом Ісуса – до таємниць невіданої божественності” («Lumen fidei», 47). Так він прагне звільнити особистість від тіла й від матеріального космосу, де не залишається більше слідів руки Господнього провидіння» (3). Лист підкреслює розбіжність неопелагіанських і неогностичних поглядів зі вченням Церкви: вони суперечать ідеї спільноти, у якій люди разом торують шлях до спасіння, й ігнорують вимір Церкви як Тіла Христового. Крім того, наголошує Конгрегація віровчення, наслідком неоєресей може стати як відокремленість прибічників хибних поглядів від Бога, так і викривлена позиція щодо світу, де вони живуть і діють: єресі призводять «до втрати гармонії між людьми та між людиною і світом, встановлюючи панування розпаду та смерті (пор. Рим 5, 12). Отже, спасіння, яке проголошує нам віра, стосується не лише нашої внутрішньої сутності, а й цілісного людського буття» (7).

Іншими словами, єресі – це не лише проблема у сфері теоретичних богословських формулювань. Єресі – це ще й похибки у світоглядних концепціях та у стосунках з людьми, спільнотами, суспільством і буттям загалом.

З одного боку, Святий Престол інформує єпископів – а документ адресований саме їм – про фактори ризику для чистоти віри, які існують у сучасному світі. А з іншого, дає

богословські й методологічні рекомендації щодо того, як упереджувати ці фактори й запобігати ризикам. Цей лист – своєрідне «читання знаків часу», яке має зорієнтувати помісні Церкви щодо основних напрямків євангелізаційної, катехизаційної та формаційної діяльності.

Папський гамбіт

Уже за місяць, 19 березня 2018 року, Папа Франциск підписав і оприлюднив Апостольське повчання «*Gaudete et exsultate*», присвячене проблемі покликання до святості в сучасному світі. Крім питань, які стосуються поняття святості та специфіки її проявів у наші часи, повчання містить і чималий пасаж (35–60), присвячений «вишуканим ворогам святості», як їх називає Папа Франциск: «Дві підробки святості, які можуть збити нас зі шляху: гностицизм і пелагіанство. Ці дві єресі виникли в перші століття християнства, але вони досі тривожно актуальні. Навіть сьогодні серця багатьох християн – можливо, вони цього й не усвідомлюють – дозволяють спокушати себе цим облудним ідеям, у яких антропоцентризм замаскований під католицьку істину» (35).

Справа-бо не тільки в тому, що хтось надає надмірної ваги дотриманню певних правил, звичок або стилів, заганняючи Євангеліє в рамки. Ідеться ще й про згубність цього підходу для груп, рухів і спільнот: саме через нього вони часто «починають з інтенсивного життя в Дусі, але закінчують закам'янілістю або зіпсутістю».

Папський текст, хоча й опублікований пізніше, слугує неначе фундаментом для листа Конгрегації віровчення. З одного боку, тут ідеться, власне, про давні гностицизм і пелагіанство, пояснюючи їхні помилковість і небезпечність. З іншого ж, у повчанні міститься актуалізація питання про стародавні єресі – Папа досліджує їхні сучасні прояви. Методологічно текст «*Gaudete et exsultate*» цікавий іще й тим, що нагадує про дві сфери людської особистості – розум і волю – які гостро необхідні для справжньої віри, але водночас найбільш відкриті до впливу гріха. Так Папа Франциск вказує сучасним католикам на актуальність різних типів духовності й теологічних методологій, за допомогою яких Церква протягом століть

долала труднощі.

Заувага про вразливість розуму для гностицизму (43–46), а волі – для пелагіанства (49–51), змушує згадати одну з найвідоміших богословських дискусій Середньовіччя: поміж теологами з кола Томи Аквінського та з кола Бонавентури. Перший розробляв богословську тезу про співвідношення між вірою й розумом, а другий – вчення про віру та волю. Прикметно, що обидва богослови прямо згадані на сторінках повчання. Папа Франциск наголошує, що і сфера розуму, і сфера волі потенційно перебувають у «групі ризику» щодо єресей – і, неначе покликаючись на тезу Йозефа Рацінгера про те, що віра складається з низки протилежностей, поєднаних благодаттю, розробляє ідею про своєрідну «профілактику» єресей за допомогою смирення – як у раціональній, так і у вольовій сфері. Це ще одна ілюстрація методу Папи Франциска – пов'язувати давню богословську спадщину з реаліями сучасного життя Церкви та світу, шукаючи в минулому вакцину проти єретичної недуги, яку вже колись хтось відкрив.

Звертаючись до розуму і волі, Папа вказує на те, що відлуння єресей можна помітити навіть у церковних середовищах і спільнотах, де позірно їх бути не мало б. Проявляються вони по-різному: «в одержимості законом, у пристрасному бажанні демонструвати соціальні й політичні досягнення, у показній заклопотаності літургією, віровченням і престижем Церкви, у гордості щодо вміння розв'язувати практичні проблеми чи в захопленні програмами самопомоги й самореалізації. Деякі християни витрачають на це сили й час замість того, щоб дозволити Духові провадити їх шляхом любові та проникнутися гарячим прагненням передавати іншим красу й радість Євангелія» (57). Його Святість говорить як про типові риси християн, що спокушаються рецидивами давніх єресей, так і про трагічні результати, до яких це може призвести не лише окрему особу, а й цілу спільноту. Справа-бо не тільки в тому, що хтось надає надмірної ваги дотриманню певних правил, звичок або стилів, заганняючи Євангеліє в рамки – можливо, пише Папа, «це така тонка форма пелагіанства, бо ж вона підпорядковує життя благодаті певним людським структурам» (58). Ідеться ще й про згубність цього підходу для груп, рухів і спільнот: саме через нього вони часто «починають з інтенсивного життя в Дусі, але закінчують закам'янілістю або зіпсутістю» (58).

Звісно, Папа Франциск не був би єзуїтом, якби не спонукав вірних до іспиту сумління щодо неоєресей, які – підступно мінливі – можуть чигати на кожного: «Тому я закликаю всіх спитати себе самих й визнати перед Богом, як ці відхилення можуть проявлятися у нашому житті» (62). Залишається лише спостерігати, як і наскільки швидко люд Божий і його душпастирі усвідомлять, про що ж ідеться Папі й Конгрегації віровчення.

ОЛЕКСІЙ БРАСЛАВЕЦЬ

26 ГРУДНЯ 2018